

Zuza Wiorogórska
Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie
Komisja SBP ds. Edukacji Informacyjnej
Laboratoire GERiiCO, Université Lille 3, Francja
z.d.wiorogorska@uw.edu.pl

Wykorzystanie czasopism naukowych przez doktorantów

Streszczenie: *W artykule podsumowano badania porównawcze przeprowadzone wśród doktorantów francuskich i polskich, dotyczące wykorzystania czasopism naukowych. Skupiono się na trudnościach w dostępie do tych zasobów informacyjnych. Przedstawiono wnioski z badań i rekomendacje.*

Słowa kluczowe: *czasopisma naukowe, edukacja informacyjna, zarządzanie bibliografią, doktoranci, szkolenia użytkowników bibliotek, badania użytkowników, badania porównawcze, Polska, Francja*

Wprowadzenie

Wykorzystanie czasopism naukowych przez doktorantów było tematem badań prowadzonych przez autorkę niniejszego artykułu od 2010 r. wśród doktorantów Uniwersytetu Warszawskiego (UW) i Uniwersytetu w Lille. Inspiracją do podjęcia badań akurat w tej dziedzinie stały się obserwacje poczynione podczas kilkuletniej pracy w Oddziale Wydawnictw Ciągłych Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie (BUW). Głównym celem badań była ocena doświadczeń, wiedzy oraz umiejętności francuskich i polskich słuchaczy studiów doktoranckich w zakresie korzystania z zasobów czasopism naukowych udostępnianych przez biblioteki akademickie oraz przygotowanie programu edukacyjnego skierowanego do doktorantów. Program, oparty na międzynarodowych standardach edukacji informacyjnej, miałby służyć zwiększeniu wykorzystania czasopism naukowych.

Jako grupę badawczą wybrano doktorantów, ponieważ w zakresie ich studiów jest prowadzenie zaawansowanych i szerokich badań, a umiejętności i kompetencje informacyjne wydają się do tego celu niezbędne. O wypełnienie ankiety poproszono 3789 doktorantów (2018 francuskich i 1771 polskich). Badanie porównawcze zostało przeprowadzone na próbie składającej się z 578 studentów (317 francuskich i 261 polskich), reprezentujących wszystkie dziedziny nauk występujące na obu uczelniach.

Pytania badawcze postawione na początku pracy były następujące:

- Dlaczego doktoranci rzadko korzystają z czasopism naukowych?
- Czy jest to związane z ofertą biblioteki?
- Jakie działania można przedsięwziąć, by zwiększyć wykorzystanie tych zasobów informacyjnych?

W badaniu wykorzystano trzy metody: ankietowe badanie sondażowe, ukrytą obserwację uczestniczącą oraz teorię ugruntowaną¹. Po zebraniu i analizie materiału badawczego oraz zestawieniu porównawczym, wyniki badania uwypukliły czynniki wpływające na wykorzystanie czasopism naukowych. Zostały one pokrótce omówione w niniejszym artykule, przy czym główny akcent postawiono na wyniki polskiej części badań.

Wyszukiwanie czasopism. Rola katalogów centralnych

Narodowy Uniwersalny Katalog (NUKAT) nie jest powszechnie wykorzystywany przez badanych doktorantów Uniwersytetu Warszawskiego. Aż 73,95% respondentów odpowiedziało, że go nie zna. Na ten problem należy spojrzeć z szerszej, aniżeli jedynie czasopiśmiennicza, perspektywy. NUKAT zbiera dane z ponad stu polskich bibliotek naukowych. Jest idealnym narzędziem do poszukiwań międzybibliotecznych. Nieświadomość jego istnienia znacznie ogranicza pole wyszukiwania literatury do badań.

Większość doktorantów korzysta z katalogów on-line (OPAC) własnych bibliotek (85,06%), ale wykorzystując jedynie opcje wyszukiwania prostego (64,37%). Tymczasem to opcje zaawansowane są o wiele bardziej przydatne, szczególnie podczas wykonywania złożonych kwerend. Bez wiedzy i biegłości w wyszukiwaniu zaawansowanym, katalog nie służy za nic więcej niż tylko narzędzie do wyszukiwania konkretnych autorów czy ich publikacji.

Trudności w korzystaniu z czasopism — rzeczywiste czy wyimaginowane?

Doktoranci wiedzą o istnieniu kilkudziesięciu tysięcy czasopism elektronicznych dostępnych przez strony UW i dość często je czytają — zarówno do celów przygotowywanej rozprawy, jak i prowadzonych zajęć, czy po prostu własnego rozwoju. Mają jednak świadomość barier czy ograniczeń, które sprawiają, że nie wykorzystują bogatego zbioru tych źródeł w sposób najbardziej efektywny. Do najczęściej wymienianych należy brak odpowiedniego szkolenia w zakresie korzystania z czasopism elektronicznych. Konkretnym zarzutem kierowanym pod adresem bibliotek jest wręcz stwierdzenie, że nie pomagają one rozwijać wiedzy w zakresie czasopism naukowych; doktoranci nie znają i nie potrafią przeszukiwać bibliografii zawartości czasopism, a w bibliotece nie ma bibliotekarzy, którzy mogliby służyć pomocą w przeszukiwaniu baz czasopism, bibliografii czy katalogów kartkowych. Elektroniczne czasopisma naukowe postrzegane są jako skomplikowane w użyciu, czasopisma drukowane uznawane za niewygodne w korzystaniu (procedury zamawiania, czytania na miejscu, ograniczeń w wypożyczaniu itp.). Kolejnym powodem częstych narzekających respondentów był brak dostępu do tytułów ściśle powiązanych z tematyką badań i rozprawy doktorskiej.

¹Teoria ugruntowana to jakościowa metoda badawcza, zakładająca rozwijanie teorii na podstawie systematycznie zbieranych i analizowanych danych, a nie w oparciu o przegląd piśmiennictwa i definiowanie hipotez. Zob. np. WIOROGÓRSKA, Z. Teoria ugruntowana i jej wybrane zastosowania w badaniach z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. *Przegląd Biblioteczny* 2012, vol. 80, z. 1, s. 47–57.

Tu wyraźnie widać, jak ważną rolę ma do spełnienia edukacja informacyjna, czyli efektywne szkolenie użytkowników bibliotek² oraz polityka gromadzenia zbiorów — zarówno drukowanych, jak i elektronicznych.

Jedną z hipotez do zweryfikowania podczas badań było powiązanie wykorzystania zagranicznych czasopism naukowych ze znajomością języków obcych. Istotne o tyle, iż, jak piszą Ralph Catts i Jesus Lau: *Język jest również kluczowym czynnikiem w dostępie do informacji. Ci, którzy mówią po angielsku mają dostęp do większej puli informacji z większości dziedzin wiedzy ze względu na dominację języka angielskiego, zwłaszcza w elektronicznych bazach danych informacji*³.

Korelacja, która (wraz z dość wąskim dostępem do zagranicznego piśmiennictwa) jeszcze 20–30 lat temu mogłaby być czynnikiem decydującym o małym włączaniu piśmiennictwa zagranicznego do bibliografii rozpraw doktorskich, okazała się zupełnie nietrafiona w badaniu prowadzonym po zakończeniu 1. dekady XXI w. Ponad połowa respondentów określiła swój stopień znajomości języka angielskiego jako dobry lub bardzo dobry. Wszyscy badani zadeklarowali znajomość co najmniej jednego (innego niż angielski) języka obcego; tu dominowały: niemiecki, francuski, rosyjski i hiszpański⁴. Nawet przy założeniu, że część respondentów to studenci kierunków neofilologicznych, wynik ten można uznać za bardzo satysfakcjonujący.

Samodzielność wyszukiwawcza

Doktoranci, pomimo uczestniczenia w szkoleniu bibliotecznym (najczęściej na pierwszym roku studiów licencjackich, czyli w odległej przeszłości), są świadomi, że jednorazowa sesja szkoleniowa nie zapewnia wiedzy wystarczającej do samodzielnego i pełnego wyszukiwania czasopism naukowych, szczególnie tych w formie elektronicznej, oraz ich efektywnego wykorzystania do pracy naukowej. Badanie wykazało, że temat czasopism elektronicznych przeważnie w ogóle nie był poruszany na szkoleniu. W polach uwag i komentarzy w ankietach respondenci pisali, że udział w tym badaniu uświadomił im, jak wiele jest dostępnych zasobów i narzędzi wyszukiwawczych, o których istnieniu wcześniej po prostu nie wiedzieli. To spowodowało, że 54% respondentów zadeklarowało chęć uczestnictwa w dodatkowym szkoleniu, stwierdzając, że to, w którym uczestniczyli kilka lat wcześniej, było dalece niewystarczające.

W tym miejscu badanie, które na wstępnym etapie miało służyć przesłedzeniu wykorzystania czasopism naukowych, zwróciło się w stronę zagadnień związanych ze szkoleniem użytkowników, czyli edukacją informacyjną.

² Edukacja informacyjna (ang. *information literacy*) to kształcenie kompetencji informacyjnych, opisywanych jako zestaw umiejętności, wiedzy i postaw niezbędnych do sprawnego i efektywnego wyszukiwania, oceny i wykorzystania informacji z poszanowaniem zasad społecznych, etycznych i prawnych. Za: WIOROGÓRSKA, Z. Edukacja informacyjna. W: *Encyklopedia Książki* (w przygotowaniu).

³ CATTs, R., LAU, J. *Towards Information Literacy Indicators*. Paris: UNESCO, 2008, s. 23 [tłum. własne].

⁴ Na marginesie można dodać, że jest to tendencja zgodna z danymi opublikowanymi w Raplocie Komisji Europejskiej, mówiącym, że ww. języki są najczęstszymi językami obcymi używanymi w UE. Zob. EUROPEAN COMMISSION. *Special Eurobarometer 386. Europeans and their languages* [on-line], [dostęp 29.03.2014]. Dostępny w: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf.

Wykorzystanie czasopism naukowych a dziedzina nauki

Jednym z celów badania było prześledzenie relacji między wykorzystaniem czasopism naukowych a dziedziną studiów. Najogólniej można stwierdzić, że doktoranci reprezentujący nauki ścisłe są najbardziej elastyczni w przyswajaniu nowych technologii. Wykorzystują oni najczęściej czasopisma elektroniczne. W tej grupie respondentów było najmniej uwag dotyczących barier w wykorzystywaniu czasopism. To także wśród tych respondentów znajdują się osoby mające już pewne doświadczenie w publikowaniu prac w ogólnodostępnych repozytoriach. Ta grupa jest także najpewniejsza swoich umiejętności — zauważono najmniejszy odsetek osób zainteresowanych dodatkowym szkoleniem.

Powyższa sytuacja odzwierciedla politykę gromadzenia czasopism. Czasopisma z nauk ścisłych dominują (zarówno w formie drukowanej, jak i elektronicznej). W wypadku czasopism drukowanych rynek wydawniczy jest szeroki, a BUW otrzymuje egzemplarz obowiązkowy, więc przewaga tytułów z tej dziedziny jest widoczna. Jeśli chodzi o czasopisma elektroniczne — tutaj ma zastosowanie tendencja obserwowana na całym świecie: w bazach danych oferowanych przez przodujących wydawców dominują publikacje z nauk ścisłych. Stąd w badaniu największa liczba respondentów mówiących o braku czasopism z ich dziedziny pochodziła z grupy nauk humanistycznych i społecznych. W wypadku UW tę sytuację można tłumaczyć także mniejszym udziałem wydziałów reprezentujących te dziedziny nauki w prenumeracie zasobów elektronicznych, więc, co za tym idzie, mniejszą liczbą tytułów.

Zarządzanie bibliografią

Wyszukiwanie zasobów informacyjnych to jedynie połowa sukcesu. Powinno go dopełniać efektywne organizowanie i zarządzanie danymi bibliograficznymi. Niestety, liczba osób korzystających z programów do zarządzania bibliografią jest wciąż niska. Wyniki badań pokazały, że mimo ich łatwej dostępności (uczelnie często wykupują dostęp do któregoś z programów komercyjnych, poza tym dostępne są także programy darmowe, takie jak Zotero czy Mendeley), studenci nie są przekonani do ich użytkowania. To także wynik nieświadomości. Kolejne narzędzie do oswojenia, pewien nakład pracy, którą trzeba włożyć na początku, często brak kompatybilności z katalogami bibliotecznymi, co skutkuje koniecznością ręcznego wprowadzania danych. To mogą być czynniki zniechęcające. Także tutaj widać potrzebę gruntownych szkoleń i promocji wspomnianych narzędzi.

Umiejętności XXI w.

Należy założyć, że dzisiejsi doktoranci to przyszła kadra naukowa i dydaktyczna uczelni. Ważne, by doktoranci byli biegli i samodzielni w wyszukiwaniu informacji, aby mogli swoją wiedzą i radą służyć studentom. Co do naukowego aspektu działalności przyszłej kadry uczelni, warto zwrócić uwagę na rozwijanie trzech z kluczowych dla współczesnych naukowców umiejętności: zarządzania publikacjami (ang. *publishing management*), zarządzania informacją (ang. *information management*) oraz zarządzania wiedzą (ang. *knowledge management*)⁵. Pierwsza z nich jest ściśle

⁵CONCEIÇÃO, S. C. O. Skills needed to survive and thrive as a scholar in the 21st century: information, knowledge, and publication management. *Adult Learning* 2013, Vol. 24, no. 4, s. 175-178.

związana z czasopismami naukowymi, a konkretniej z publikowaniem elektronicznym, wpływem open access na pracę badacza, jej rozpowszechnianie, cytowanie, wyszukiwanie przez innych użytkowników. Doktoranci powinni mieć świadomość wszystkich profitów, ale i zagrożeń, jakie niesie ze sobą otwarcie nauki i zwiększona widoczność oraz zasięg publikacji. W połączeniu z biegłym zarządzaniem informacją (pochodzącą z wielu źródeł, dostępną i rozpowszechnianą na różnych nośnikach) oraz z umiejętnościami zarządzania wiedzą (w tym umiejętnościami współpracy, komunikacji naukowej, świadomości transferu informacji), wszystkie te zdolności można objąć szerszym terminem — biegłością informacyjną (ang. *information fluency*). W piśmiennictwie anglojęzycznym biegłość informacyjna jest czasem stosowana jako synonim kompetencji informacyjnych (ang. *information literacy*). Wydaje się jednak, że pierwszy jest terminem dużo szerszym niż umiejętność wyszukiwania, oceny i wykorzystania informacji, będące zrębem definicji kompetencji informacyjnych.

Porównanie z wynikami francuskiej części badania

Można stwierdzić najogólniej, że nie ma znaczących różnic w zachowaniach informacyjnych doktorantów polskich i francuskich. Najbardziej widoczne jest dużo częstsze wykorzystanie we Francji katalogu centralnego SUDOC (Le catalogue du Système Universitaire de Documentation), odpowiednika polskiego NUKAT-u oraz korzystanie z zaawansowanych opcji wyszukiwania w katalogach bibliotecznych.

Słabsza jest też znajomość języków obcych, w tym angielskiego. Ale akurat w tym wypadku Uniwersytet w Lille od niedawna stara się istniejący stan zmienić, organizując kursy naukowego angielskiego skierowane do doktorantów.

Największy problem to nieuczestniczenie w szkoleniach z zakresu edukacji informacyjnej, mimo że ich oferta jest bogata. Z jednej strony wszystkie przeszkody w korzystaniu z czasopism naukowych zgłoszone przez respondentów wiążą się ściśle z brakami w przeszkoleniu; z drugiej — większość badanych była przekonana, że jest w stanie poradzić sobie bez żadnych szkoleń. O takiej postawie użytkowników informacji pisali już w 2010 r. autorzy badań przeprowadzonych w bibliotece uniwersyteckiej w Tuluzie⁶.

Wnioski

Głównymi wnioskami z badań dotyczących przyczyn ograniczonego wykorzystywania zbiorów czasopism naukowych przez opisaną w niniejszym artykule grupę użytkowników bibliotek akademickich są: brak wyspecjalizowanej edukacji informacyjnej, skierowanej do doktorantów (w Polsce) oraz brak promocji czy popularyzacji edukacji informacyjnej wśród doktorantów i wykładowców, którzy mogliby zachęcać studentów do uczestniczenia w szkoleniach (we Francji). Główną rekomendacją w wypadku UW jest rozwinięcie oferty szkoleń z zakresu edukacji informacyjnej dla doktorantów, a w wypadku Uniwersytetu Lille — bardziej efektywna promocja istniejącej oferty szkoleń.

⁶ Por. ROSELLI, M., PERRENOUD, M. *Du lecteur à l'usager: ethnographie d'une bibliothèque universitaire*. Toulouse: Presses Univ. du Mirail, 2010, s. 231–239.

Bardzo duże kolekcje zasobów informacyjnych, którymi dysponują biblioteki, sprawiają, że doktoranci czują się zagubieni i niepewni. Można zaryzykować tezę, że wyniki badań przeprowadzonych na jednym uniwersytecie polskim i jednym francuskim dadzą się odnieść szerzej, do wielu uczelni w obu krajach. Dlatego badania te mogą być wstępem do głębszej refleksji nad wykorzystaniem czasopism naukowych oraz polityką ich gromadzenia, szczególnie w świetle zmniejszających się z roku na rok budżetów na zasoby elektroniczne oraz planów zniesienia egzemplarza obowiązkowego dla większości polskich bibliotek naukowych, które otrzymują go obecnie.

Bibliografia:

1. CATTS, R., LAU, J. *Towards Information Literacy Indicators*. Paris: UNESCO, 2008.
2. CONCEIÇÃO, S.C.O. Skills needed to survive and thrive as a scholar in the 21st century: information, knowledge, and publication management. *Adult Learning* 2013, vol. 24, no. 4, s. 175–178.
3. EUROPEAN COMMISSION. *Special Eurobarometer 386. Europeans and their languages* [online], [dostęp 29.03.2014]. Dostępny w: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_386_en.pdf.
4. ROSELLI, M., PERRENOUD, M. *Du lecteur à l'usager: ethnographie d'une bibliothèque universitaire*. Toulouse: Presses Univ. du Mirail, 2010. ISBN 978-2-8107-0085-1.
5. WIOROGÓRSKA, Z. Edukacja informacyjna. W: *Encyklopedia Książki* (w przygotowaniu).
6. WIOROGÓRSKA, Z. Teoria ugruntowana i jej wybrane zastosowania w badaniach z zakresu informacji naukowej i bibliotekoznawstwa. *Przegląd Biblioteczny* 2012, vol. 80, z. 1, s. 47–57.